HUQUQIY TA’LIMNING MAZMUN, SHAKLI, AHAMIYATI VA FUQAROLIK JAMIYATIDAGI O‘RNI

Hamraev Alisher Vohidovich
Chirchiq davlat pedagogika universiteti magistranti
Ilmiy rahbar: B.M.Qandov CHDPU dotsenti, f.f.d. (PhD)

Annotatsiya: Mazkur maqolada huquqiy ta’limning mazmuni, shakllari va fuqarolik jamiyatidagi o‘rni ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Huquqiy ta’limning shaxsda huquqiy ong, huquqiy madaniyat va qonunga hurmat tuyg‘usini shakllantirishdagi ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, huquqiy ta’limning jamiyatda qonun ustuvorligini ta’minlash, fuqarolarning siyosiy va ijtimoiy faolligini oshirish hamda huquqbuzarliklarning oldini olishdagi roli ilmiy manbalar asosida asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: Huquqiy ta’lim, huquqiy tarbiya, fuqarolik jamiyati, huquqiy davlat, huquqiy madaniyat, huquqiy-siyosiy ong

Asosiy qism. Huquqiy ta’lim — shaxsda huquqiy ong, huquqiy yo‘riqnoma, qonunga bo‘yinso‘nuvchan xatti-harakat ko‘nikma va odatlarini shakllantiruvchi tizimli, maqsadga intiluvchi jarayondir. Huquqiy tarbiya esa shu ta’sirning tashkiliy shaklidir.

Huquqiy ta’limning ahamiyati shundan iboratki, u huquqiy madaniyatni rivojlantiradi, jamiyatda qonunlarga hurmat ruhini shakllantiradi va huquqiy davlat hamda fuqarolik jamiyatini qurishda muhim rol o‘ynaydi.

Fuqarolik jamiyatida huquqiy ta’limning o‘rnini fuqarolarning siyosiy va ijtimoiy faoliyatini oshirish, jinoyatchilikka, qonunbuzarlikka va korrupsiyaga qarshi kurashda ongli qarshilik ko‘rsatish pozitsiyasini shakllantirish orqali baholash mumkin.

Huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatini barpo etish jarayonida huquqiy ta’lim tizimi muhim strategik omil sifatida namoyon bo‘ladi. Jamiyatda qonun ustuvorligi, inson huquq va erkinliklariga hurmat, huquqiy mas’uliyat va faollikning qaror topishi, avvalo, huquqiy ta’limning mazmuni va samaradorligiga bevosita bog‘liqdir. Shu bois huquqiy ta’lim masalasi nafaqat pedagogik, balki siyosiy-huquqiy va ijtimoiy ahamiyatga ega kompleks tizim sifatida qaraladi.

O‘zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti Islom Karimov huquqiy ta’lim va huquqiy ong masalasiga alohida e’tibor qaratib, “qonunlarni bilmaslik fuqaroni mas’uliyatdan ozod qilmaydi, aksincha, jamiyatda huquqiy savodxonlikni oshirish davlatning ustuvor vazifasidir” [1,45] deb ta’kidlagan. Ushbu fikr huquqiy ta’limning mazmuniy asosini belgilab beradi. Ya’ni huquqiy ta’limning mazmuni shaxsda qonunlarni bilish bilan birga, ularni ongli ravishda anglash, amaliyotda qo‘llash va huquqiy qadriyatlarga hurmat ruhini shakllantirishni o‘z ichiga oladi.

Nazariy jihatdan huquqiy ta’lim mazmuni huquqiy bilimlar, huquqiy ko‘nikmalar va huquqiy e’tiqodlar majmuasidan iboratdir. O‘zbek huquqshunos olimi A.X. Saidovning fikricha, huquqiy ta’lim “shaxsning huquqiy tafakkurini rivojlantirish, huquqiy madaniyatini yuksaltirish va huquqiy

xulq-atvorini shakllantirishga xizmat qiluvchi uzluksiz jarayondir” [2,112]. Bu ta’rif huquqiy ta’limning faqat bilim berish bilan cheklanmasligini, balki shaxs ongiga chuqur ta’sir etuvchi ijtimoiy mexanizm ekanini ko‘rsatadi.

Huquqiy ta’lim shakllari esa uning mazmunini hayotga tatbiq etish vositasi sifatida namoyon bo‘ladi. Zamonaviy pedagogik yondashuvlarda huquqiy ta’limning an’anaviy (dars, ma’ruza, seminar) va noan’anaviy (interaktiv mashg‘ulotlar, huquqiy treninglar, sud jarayonlari imitatsiyasi, ommaviy axborot vositalari orqali targ‘ibot) shakllari ajratib ko‘rsatiladi. Pedagog olima N. Jo‘rayevaning ta’kidlashicha, “huquqiy ta’limda interaktiv metodlarning qo‘llanilishi talabalarda mustaqil fikrlash, huquqiy vaziyatlarni tahlil qilish va qaror qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantiradi” [3,67]. Ushbu yondashuv huquqiy ta’limning amaliy ahamiyatini oshirishga xizmat qiladi.

Shavkat Mirziyoyev rahnamoligida olib borilayotgan islohotlar jarayonida huquqiy ta’lim va huquqiy madaniyat masalasi yangi bosqichga ko‘tarildi. Xususan, davlat rahbari “Jamiyatda qonunga hurmat va huquqiy madaniyatni yuksaltirmasdan turib, hech bir islohot natija bermaydi”, [4,23]deb ta’kidlaydi. Mazkur fikr huquqiy ta’limning jamiyat taraqqiyotidagi ahamiyatini ochib beradi. Ya’ni huquqiy ta’lim – islohotlarning ijtimoiy tayanchi hisoblanadi.

Huquqiy ta’limning ahamiyati, avvalo, fuqarolik jamiyatining shakllanishi bilan uzviy bog‘liq. Fuqarolik jamiyati – bu huquqiy ongli, ijtimoiy faol va mas’uliyatli fuqarolar jamiyatidir. O‘zbek huquqshunosi D. Saidovning fikricha, “fuqarolik jamiyatining poydevori huquqiy ong va huquqiy madaniyatga ega shaxslar orqali barpo etiladi” [5,89].Demak, huquqiy ta’lim fuqarolik jamiyatining ijtimoiy bazasini yaratadi.

Amaliy jihatdan huquqiy ta’lim fuqarolarning davlat va jamiyat boshqaruvida ishtirokini faollashtiradi, ularni o‘z huquq va majburiyatlarini bilishga undaydi. Bu esa huquqiy nigilizmning oldini olishga, qonunlarga nisbatan hurmatni oshirishga xizmat qiladi. Islom Karimov ta’kidlaganidek, “huquqiy ong va huquqiy madaniyat past bo‘lgan jamiyatda adolatni qaror toptirish mushkul”[6,101]. Ushbu fikr huquqiy ta’limning ma’naviy-axloqiy ahamiyatini ham ochib beradi.

Huquqiy ta’limning fuqarolik jamiyatidagi o‘rni shundan iboratki, u jamiyatda ijtimoiy muvozanatni ta’minlaydi, huquqiy nizolarni tinch yo‘l bilan hal etish madaniyatini shakllantiradi. Pedagogika fanlari nomzodi M. Xudoyberdiyev huquqiy ta’limni “ijtimoiy barqarorlik va demokratik qadriyatlarni mustahkamlovchi omil” sifatida baholaydi [7,54].

Huquqiy ta’limning mazmuni, shakli va ahamiyati fuqarolik jamiyatini shakllantirish jarayonida hal qiluvchi rol o‘ynaydi. U shaxsning huquqiy ongini yuksaltiradi, huquqiy madaniyatini shakllantiradi va jamiyatda qonun ustuvorligini ta’minlashga xizmat qiladi. O‘zbekiston tajribasi shuni ko‘rsatadiki, huquqiy ta’limni tizimli ravishda rivojlantirish – demokratik islohotlarning barqarorligini ta’minlovchi muhim omildir.

Huquqiy ta’limning falsafiy asoslari huquqni faqat normativ tizim emas, balki ijtimoiy ong shakli sifatida talqin etuvchi konsepsiyalar bilan bevosita bog‘liqdir. Huquq falsafasida huquq – jamiyatda adolat, tartib va ijtimoiy muvozanatni ta’minlovchi qadriyatli tizim sifatida tushuniladi. Huquqiy ta’limning mazmuni faqat axborot berish emas, balki normativ tafakkurni shakllantirish ekanini ko‘rsatadi. Huquqiy ta’lim muammosi huquq falsafasi doirasida shaxs, jamiyat va davlat o‘rtasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi asosiy institutsional mexanizmlardan biri sifatida qaraladi. Huquq falsafasida huquqiy ta’lim huquqiy ongni shakllantirishning epistemologik, aksiologik va prakseologik asoslarini o‘z ichiga oluvchi kompleks fenomen sifatida talqin etiladi.

V.S. Nersesyants huquq falsafasida huquqiy ta’limni erkinlik konsepsiyasi bilan bog‘lab, “huquqiy davlatning asosi huquqiy erkinlikni anglagan shaxsdir” deydi [8,87].Bu nuqtai nazardan huquqiy ta’lim shaxs erkinligini huquqiy me’yorlar bilan uyg‘unlashtirishga xizmat qiluvchi mexanizm sifatida talqin etiladi.

Rus pedagog-huquqshunosi V.A. Tomsinov huquqiy ta’limni “huquqiy tizimni qayta ishlab chiqarishning ijtimoiy mexanizmi” sifatida baholab, ta’lim orqali huquqiy institutlar avloddan avlodga uzatilishini ko‘rsatadi. Bu esa huquqiy ta’limning institutsional davomiylikni ta’minlovchi funksiyasini ochib beradi.Huquqiy ta’limning fuqarolik jamiyatidagi o‘rni siyosiy-huquqiy nazariyalarda ham muhim o‘rin tutadi.

Nazariy jihatdan huquqiy ta’limning mazmuni normativ-huquqiy bilimlar, huquqiy tafakkur uslublari, huquqiy qadriyatlar va huquqiy xulq-atvor ko‘nikmalarini qamrab oladi. Amaliy jihatdan esa u shaxsning ijtimoiy faolligini, davlat boshqaruvida ishtirokini, huquqiy nizolarni tinch yo‘l bilan hal etish madaniyatini shakllantiradi.

Rus huquq falsafiy maktabida ham huquqiy ta’lim alohida ijtimoiy institut sifatida qaraladi. Mashhur rus huquqshunosi S.S. Alekseev huquqni “ijtimoiy tartibning madaniy shakli” deb baholab, huquqiy madaniyatni jamiyat barqarorligining asosiy omili sifatida ko‘rsatadi [9,213].Ushbu yondashuv huquqiy ta’limning mazmunini madaniy kategoriya sifatida talqin etishga asos beradi.

Nazariy umumlashtirish shuni ko‘rsatadiki, g‘arb va rus ilmiy maktablarida huquqiy ta’lim:

1. normativ tafakkurni shakllantiruvchi mexanizm,
2. ijtimoiy barqarorlik omili,
3. fuqarolik jamiyatining madaniy poydevori,
4. huquqiy qadriyatlarni legitimlashtiruvchi institute sifatida talqin etiladi.

Huquq falsafasi va xorijiy ilmiy maktablar konsepsiyalari huquqiy ta’limning nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy-falsafiy va sivilizatsion ahamiyatga ega institut ekanini ilmiy asoslab beradi.

Fuqarolarning huquqiy siyosiy ongi yuksaltirish va shu orqali jamiyatda zamonaviy huquqiy muhitni shakllantirish ya’ni fuqarolarning siyosiy va ijtimoiy faolligini oshirish, jinoyatchiliklar, huquqbuzarliklar, shuningdek mamlakatimizdagi korrupsiyaga xurujiga qarshi kurashni fuqarolarning ongli tarzda qarshilik pozitsiyasini shakllantirishdan iborat.Ushbu maqsadlar asosida esa enga avvalo fuqarolarning huquqiy siyosiy ongi shakllanishda huquqiy siyosiy ta’lim va tarbiyaning o‘rnini belgilash masalasi o‘rganilgan.

Fuqarolarning huquqiy siyosiy ongini shakllantirishga ta’sir etuvchi birlamchi omil oila hisoblanadi. Mavjud oilaviy munosabatlar bolaga o‘rnak bo‘ladi. Aynan oilada qadriyatlar qaror topadi, qonun va davlatga hurmat tuyg‘usi singdiriladi, vatanga muhabbat tarbiyalanadi. Bola uchun oilaviy qadriyatlar, an’analar, urfodatlar uning oilasi madaniyatining ko‘rsatkichi bo‘lib xizmat qiladi. Yoshlarning huquqiy ongini shakllantirish huquqiy tarbiya jarayoni bilan bevosita bog‘liqdir. Huquqiy ta’lim esa umumiy tushuncha bo‘lib, u huquqiy tarbiyani o‘z ichiga oladi. Huquqiy ta’lim uyushgan, boshqariladigan va maqsadga yo‘naltirilgan pedagogik jarayon sifatida taqdim etiladi, bunda shaxs ongiga bevosita ta’sir ko‘rsatish, ularda yuqori huquqiy ong va huquqiy madaniyatni shakllantirishdan asosiy maqsad amalga oshiriladi. Huquqiy ta’lim tarbiya sifatini oshirish modellari mahalliy oliy ta’limni modernizatsiya qilishning umumiy algoritmlariga asoslanadi va har doim ham mahalliy huquqiy ongni takror ishlab chiqarishning eng muhim instituti sifatida huquqiy siyosiy ta’limning o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olinmaydi. Ayni paytda huquqiy sohadagi o‘ziga xos vaziyat shundan iboratki, jamiyat va davlat haligacha asosiy vazifani – jamoat munosabatlarini iqtisodiy va ijtimoiy modernizatsiya qilish uchun zamonaviy huquqiy muhitni yaratishni hal qila olmagan.

Fuqarolarning huquqiy-siyosiy ongi shakllanishi huquqiy-siyosiy ta’lim va tarbiyaning o‘rnini belgilashdan iborat.

Huquqiy ta’lim – bu ijtimoiy ehtiyojlar bilan belgilanadigan muayyan shaxsning fundamental va maxsus bilimlari tizimi bo‘lib, ayni paytda u insoniyat sivilizatsiyasi rivojlanishi davomida to‘plangan, o‘z-o‘zini rivojlantirish belgilariga ega bo‘lgan huquqiy bilimlar tizimidir.

Huquqiy ta’lim huquqshunoslik sohasida qonunlarni to‘g‘ri talqin qilish va qo‘llash, huquq pozitsiyasidan muayyan hayotiy vaziyatning barcha nozik tomonlarini tushunish, qaror qabul qilishga, huquqshunoslik sohasidagi mutaxassislarni har tomonlama tayyorlashga qaratilgan. Shaxs, jamiyat, davlat manfaati yo‘lida o‘z qobiliyat va vakolatlarini ro‘yobga chiqarish, faqat qonun harfi va ruhiga amal qilishdir. Shunday ekan, bugungi kunda huquqiy ta’lim butun oliy ta’limni modernizatsiya qilish sharoitida huquqshunos kadrlar tayyorlash sifati, o‘quv jarayonining tashkiliy-mazmun tomoni, o‘quv jarayonining tashkiliy va mazmuni bilan bog‘liq muammolar majmuini aniqlashga alohida e’tibor qaratishni talab etadi. Shaxs va jamiyatning kasbiy huquqiy faoliyatni ilmiy egallashdagi ehtiyojlari, manfaatlarini ro‘yobga chiqarishga qaratilgan huquqiy

ta’lim har qanday jamiyatning normal, madaniy rivojlanishini ta’minlaydigan omillar majmuasining zarur tarkibiy qismi sifatida ishlaydi. Huquqiy ta’limning hayotiyligini ta’minlovchi, madaniy va gumanistik vazifalari uning muhim sifatlarini ochib beradi, huquqiy ong va huquqiy madaniyatni shakllantirishdagi roli va ahamiyatini belgilaydi.1 Shaxsning rivojlanish va o‘z-o‘zini rivojlantirish jarayoni sifatida ta’lim tarbiya va ma’rifat bilan uzviy bog‘liqdir. Bir tomondan, u ularni amalga oshirishning sharti va shakli sifatida harakat qilsa, ikkinchi tomondan, ularning o‘zaro ta’siri natijasidir. Huquqiy ta’lim va huquqiy tarbiya (ma’rifat va ta’lim) bir-biridan ajralmas, lekin ayni paytda ular turli xil ma’nolarga va o‘ziga xos mavjudlik shakllariga ega. Ta’lim bilimlarni egallash, qonunlar, huquqiy tuzilmalar va texnologiyalarni o‘rganishni o‘z ichiga oladi, ta’lim esa huquqiy qadriyatlarni rivojlantirish, huquqning insonparvarlik tamoyillarini, qonun bilan hayotni, qonunga muvofiq tushunish natijasida yuzaga keladi. Huquqiy ta’lim insonga tug‘ilgan kundan boshlab doimo hamroh bo‘lishi kerak va huquqiy ta’lim ma’lum bir tizimda va ma’lum bir vaqtda olinadi, u darajalarga bo‘linadi.

Huquqiy ta’lim-shaxsga nisbatan huquqiy ongni, huquqiy ko‘rsatmalarni, qonunga itoatkor xulq-atvor ko‘nikmalari va odatlarini shakllantiruvchi uyushgan, bir tizimli, aniq maqsadni ko‘zlagan faoliyatlar yig‘indisi bo‘lib u o‘z ichiga huquqiy tarbiyani ham qamrab oladi.

Huquqiy tarbiya – bu shaxsga nisbatan huquqiy ongni, huquqiy ko‘rsatmalarni, qonunga itoatkor xulq-atvor ko‘nikmalari va odatlarini shakllantiruvchi uyushgan, bir tizimli, aniq maqsadni ko‘zlagan holdagi ta’sir ko‘rsatilishidir.

Ta’lim muassasalarida shaxsni shakllantirish jarayoni sodir bo‘ladi, buning natijasida huquqiy ong mustahkamlanadi. Huquqiy ong yoshlarning shaxs sifatida kamolotga yetish davrida ko‘proq ongli xususiyatlarga ega bo‘ladi. Bu o‘z xatti-harakatlarini huquqiy nuqtai nazardan adekvat baholay oladigan shaxsdir. Ota-onalar va o‘qituvchilar birgalikda yoshlar huquqiy ongiga ta’sir o‘tkazishga qodir. Buning uchun bolada vatanparvarlik fazilatlarining namoyon bo‘lishiga, shaxsning ijobiy fazilatlari shakllantirilishiga, uni davlat fuqarosi sifatida anglashiga yordam beradigan sharoitlarni yaratish kerak. Buning uchun huquqiy ta’limni faol tarzda amalga oshirish, Respublikamiz tuzilishini, fuqaroga davlat tomonidan berilgan va Konstitutsiyada mustahkamlangan huquq va erkinliklarini o‘rganishga qaratilgan qo‘shimcha darslarni joriy etish kerak.Eng ideal variant O‘zbekiston respublikasi konstitutsiyasi o‘rganish uchun fan sifatida kiritish bo‘ladi. Sivilizatsiyalashgan jamiyatda huquqning asosiy ustuvor yo‘nalishi fuqarolarning huquqiy ongini va huquqiy faolligini rivojlantirishdir. Noqonuniy faoliyatga oldindan barham berishning asosiy usuli bu har bir fuqaroning huquqiy ongini tarbiyalashdir. Zamonaviy jamiyatda huquqiy ta’limning ahamiyatini aniqlash, shuningdek, ta’lim tizimini rivojlantirishning hozirgi bosqichida huquqiy siyosiy ongning rivojlanishini kuzatib borish va ushbu tushunchalarni huquqiy madaniyat o‘rtasida umumiylikni uyg‘unlashtirish juda muhimdir. Maktab yoshidagi yoshlarning huquqiy savodxonligi va huquqiy siyosiy ongini oshirish jarayoni, yoshlarning maktabga ta’lim olishi bu boradagi ko‘plab mutaxassislarning asosiy tadqiqot ob’ekti hisoblanadi. Ushbu yo‘nalishning ahamiyati shundaki, unda bir qator ilmiy-tadqiqot ishlari amalga oshirildi. Huquqiy siyosiy ta’limning asosiy maqsadi – huquqiy savodxonlikni to‘liq shakllantirish, shuningdek, o‘quvchining aniq fuqarolik pozitsiyasini aniqlash va uning ijtimoiy faolligini oshirishdir. [10,772-775]

Huquqiy ta’lim-tarbiya jarayonida e’tibor berishimiz kerak bo‘lgan muhim jihat faqatgina huquqlarni o‘rgatishdan iborat bir yoqlama bo‘lib qolmasligi kerak.Bu jarayon o‘z ichiga burchlarga (davlat, jamiyat va boshqa shaxslarning huquqlarini, qonun bilan himoyalangan manfaatlarini hurmat qilish hamda buzmaslik) amal qilishni ham o‘z ichiga olishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, huquqiy ta’lim jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni shakllantirishning muhim omillaridan biridir. U fuqarolarning o‘z huquq va majburiyatlarini anglashiga, qonunlarga hurmat bilan munosabatda bo‘lishiga hamda davlat va jamiyat hayotida faol ishtirok etishiga xizmat qiladi. Huquqiy ta’lim tizimini takomillashtirish orqali yosh avlodning huquqiy savodxonligini oshirish, huquqbuzarliklarning oldini olish va fuqarolik jamiyatining barqaror rivojlanishini ta’minlash mumkin. Shuning uchun ta’lim muassasalarida huquqiy bilimlarni chuqur o‘rgatish, huquqiy tarbiya va huquqiy madaniyatni rivojlantirishga qaratilgan zamonaviy pedagogik usullarni keng qo‘llash muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. I. Karimov, O‘zbekiston – kelajagi buyuk davlat, 1992, 45-bet.
2. A.X. Saidov, Inson huquqlari va huquqiy madaniyat, 2011, 112-bet.
3. N. Jo‘rayeva, Huquqiy tarbiya metodikasi, 2018, 67-bet.
4. Sh. Mirziyoyev, Qonun ustuvorligi va inson manfaatlari, 2017, 23-bet.
5. D. Saidov, Fuqarolik jamiyati nazariyasi, 2015, 89-bet.
6. I. Karimov, Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch, 2008, 101-bet.
7. M. Xudoyberdiyev, Huquqiy ta’lim va tarbiya asoslari, 2019, 54-bet.
8. V.S. Nersesyants, *Filosofiya prava*, 2001, 87-bet
9. С.С. Алексеев, *Теория права*, 1995, с. 213.
10. IIV 2-Son Toshkent Akademik Litsey Kadrlar Bo‘limi Boshlig‘i.Tulaganov Muminjon Taxtamuratovich. O‘zbekiston Ijtimoiy-Ma’daniy Makonida Huquqiy Ta’limning Fuqarolarning Huquqiy Siyosiy Ongini Yuksaltirishdagi O‘rni. Oriental Renaissance: Innovative, Educational, Natural And Social Sciences.-2023. 772-775-B.